

mgr Dagmara Hadyna

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filologiczny

Tytuł rozprawy doktorskiej w języku polskim: *Tłumaczenia fanowskie: Studium przypadku*

Tytuł rozprawy w języku angielskim: *Fan Translation: A Case Study*

Promotor: dr hab. Andrzej Pawelec, prof. UJ

AUTOREFERAT ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

1. Wprowadzenie

Stworzone przez grupę fanek w latach 2006-2010 zbiorowe tłumaczenie powieści angielskiej *North and South* (1854) autorstwa Elizabeth Gaskell na język polski to niezwykle ciekawy internetowy fenomen przekładowy. Przez niecały rok miłośniczki serialowej adaptacji książki z 2004 roku prawie codziennie publikowały w Internecie kolejne fragmenty własnego tłumaczenia. Fantazjowały przy tym, jak blisko im do pierwszych czytelników powieści, która ukazywała się w czasopiśmie Dickensa *Household Words* – również w odcinkach. Aktywna społeczność wytworzyła sobie przy tym rytuał prywatny język w odniesieniu do przekładu, mieszała elementy własnej konfabulacji z tłumaczeniem powieści oraz tak dalece badała tekst, że w finalnej wersji tłumaczenia wprowadziła aż 215 przypisów. Co więcej, z braku oficjalnego polskiego wydania, fanki wywierały również naciski na wydawnictwa, czasopismo „Bluszcz” i dystrybutora wideo, by dopilnować ukazania się zarówno DVD z serialem z polskimi napisami, jak i polskiego wydania powieści w profesjonalnym przekładzie. Kiedy tłumaczenie fanowskie zostało ukończone, z różnych względów nigdy nie zostało opublikowane w sieci w całości. Dodatkowo z niezwykle otwartej grupa stała się dość negatywnie nastawiona do nowoprzybyłych fanów proszących o kopię przekładu.

Patrząc na te i inne aspekty tej grupy, trudno określić ją jako typowy przykład tłumaczenia fanowskiego, które można znaleźć w Internecie. Zapisana na forach historia dociekania znaczeń i poprawnych interpretacji oryginalnego tekstu ukazuje działanie inteligencji zbiorowej w ujęciu Lévy’ego¹. Bezpośredni kontakt z polskimi wydawnictwami w celu zachwalania marketingowych walorów powieści i polecenia się jako potencjalni konsumenci doprowadził nie tylko do wydania aż dwóch niezależnych polskich tłumaczeń powieści w 2011 roku, ale też wywołał efekt kuli śniegowej jeśli chodzi o publikacje innych nowych przekładów Gaskell. Taka aktywność fanów to wzorowy przykład funkcjonowania

¹ Lévy, Pierre. *Collective Intelligence: Mankind's Emerging World in Cyberspace*. Nowy Jork i Londyn: Plenum Press, 1997.

kultury partycypacji według Jenkinsa², przekształcającej swoim wpływem dynamikę rynku książki i polisystemu literackiego w kraju. Studium tego przypadku to niezwykła okazja na badanie zbiorowego przekładu amatorskiego w duchu socjologii tłumaczenia³ – w trakcie jego tworzenia i w swoim „środowisku naturalnym”.

2. Zakres i cele rozprawy doktorskiej

W rozprawie skupiam się na przedstawieniu tłumaczenia fanowskiego jako stosunkowo nowego, skomplikowanego zjawiska, rozwijającego się dzięki możliwościom, jakie daje Internet. Pośród pytań badawczych znalazły się przede wszystkim: z czym mamy do czynienia, gdy mówimy o tłumaczeniu fanowskim? Jak je definiować i rozumieć? W odpowiedzi na tak sformułowane ogólne pytania, w rozprawie zostaje przyjęta optyka fandomu (czyli społeczności fanowskiej) jako wspólnoty opartej na byciu aktywnym, dążeniu do poczucia się częścią grupy oraz dzieleniu się – czy to zainteresowaniami, czy informacjami, fizycznymi artefaktami czy efektami ochotniczej pracy fanowskiej. Jednym z filarów tej pracy jest właśnie wykonywane przez fanów tłumaczenie.

Zasadniczym celem pracy było prześledzenie wszelkich aktywności społeczności zgromadzonej wokół amatorskiego tłumaczenia *North and South* Gaskell i próba uchwycenia wielości czynników i procesów wpływających na całokształt doświadczenia, jakim jest udział w tłumaczeniu fanowskim. Szczególną uwagę zdecydowałam się poświęcić ukazaniu, w jaki sposób zachowania partycypacyjne fanów jako prosumentów mogą w pewnym stopniu kształtować krajobraz kulturalny i przepływ tekstów zagranicznych poprzez przekład, a także przeanalizowanie, w jaki sposób w tego typu tłumaczeniu objawia się użycie inteligencji zbiorowej. Podwaliną obu tych aspektów jest etos zaangażowania i wymiany, na którym w dużej mierze opiera się fandom. Dodatkową motywacją rozprawy był wkład w relatywnie niewielki obecnie zasób badań naukowych poświęconych literackiemu tłumaczeniu fanowskiemu w Polsce. Dlatego też między innymi w zakresie pracy zawarta została analiza tekstu, przedstawiająca typowe cechy badanego tłumaczenia z elementami porównawczymi z tłumaczeniami profesjonalnymi Magdaleny Moltzan-Małkowskiej i Katarzyny Kwiatkowskiej.

3. Metodologia

Inicjatywy fanowskie mają często nieplanowany i impulsywny charakter. By uchwycić te unikatowe cechy i stworzyć w miarę holistyczne studium przypadku, korzystałam z wielu

² Jenkins, Henry. *Textual Poachers: Television Fans and Participatory Culture*. Nowy Jork: Routledge: 1992.

³ Buzelin, Helene. “Translations ‘in the making’”. W: *Constructing a Sociology of Translation*. Pr. zbior. pod red. M. Wolf, A. Fukari. Amsterdam, Filadelfia: John Benjamins Publishing Company, 2007, s. 135–170.

źródeł danych i eklektycznych metod analizy. Zastosowałam głównie bezstronną obserwację internetowej społeczności w formie zapisów na dwóch forach internetowych, analizę tekstową finalnej wersji tłumaczenia fanowskiego oraz pisemne, ustrukturyzowane wywiady z tłumaczkami przeprowadzone pocztą elektroniczną. Metody badawcze to kombinacja metod zorientowanych na produkt, proces i uczestnika z zakresu translatologii, a także elementy ogólnego podejścia etnograficznego, a raczej ze względu na silnie cyfrowy charakter dostępnych źródeł, netnograficznego⁴.

4. Struktura rozprawy doktorskiej

Rozprawa składa się ze wstępu, części teoretycznej podzielonej na dwa rozdziały, praktycznej składającej się z trzech rozdziałów oraz zakończenia, w którym przedstawione zostają wyniki połączone z podsumowaniem.

W pierwszej części pracy najpierw przedstawiony zostaje szeroki kontekst społeczno-historyczny zjawiska fandumu, z naciskiem na aktywne dzielenie się we wspólnocie. W ramach wprowadzenia zaprezentowana zostaje historia fandumu w Polsce i na świecie, a następnie ukazana zostaje szeroka koncepcja tak zwanej pracy fanowskiej, to znaczy wszelkich przejawów aktywności i twórczości fanów, a także zacierania się granic między amatorem a profesjonalistą w przypadkach takiej pracy. Szczególną uwagę poświęca się skali i rodzajom tłumaczenia fanowskiego, płynnością granic między amatorem a profesjonalistą oraz problemom prawnym związanym z publikowaniem tłumaczeń w Internecie. Następnie przedstawiona zostaje perspektywa teoretyczna dwóch dyscyplin naukowych, w ramach których tłumaczenie fanowskie zostaje ujęte w rozprawie: głównej, czyli przekładoznawstwa oraz pobocznej, to znaczy studiów fanowskich. Korzystając z przekładoznawczego punktu widzenia, nakreślona zostaje specyfika tłumaczenia amatorskiego oraz zbiorowego. Pojęcie profesji jest stosunkowo nowe, a profesjonalizm w we współczesnym znaczeniu zaczął być używany dopiero w ubiegłym wieku. Podobnie tłumaczenie kolektywne niegdyś mieściło się w normie, która to norma została w cywilizacji zachodu przełamana w okolicach romantyzmu ideą samotnego tłumacza. W świetle kontekstu historycznego, a także współczesnych zjawisk typu *crowdsourcing*, następuje próba poprawnego umieszczenia tłumaczenia fanowskiego w ramach dyscypliny. Studia fanowskie to stosunkowo młoda interdyscyplina dotycząca fanów, wewnątrz której wypracowane zostały pewne trafne pojęcia potrzebne do opisan

⁴ Kozinets, Robert. "Netnography: Radical Participative Understanding for a Networked Communications Society". W: *The SAGE Handbook of Qualitative Research in Psychology. Second Edition*. Pr. zbior. pod red. C. Willig, W. Stainton Rogers. Los Angeles, Londyn, New Delhi, Singapur, Waszyngton D.C., Melbourne: Sage Publications, 2017, s. 374–380.

analizowanego tłumaczenia fanowskiego: prosumeryzm, Web 2.0, kultura partycypująca czy inteligencja zbiorowa.

Część praktyczna to wieloaspektowa analiza badanego tłumaczenia. Najpierw, w duchu netnografii, socjologii tłumaczenia i „gęstego opisu” Geertza⁵, skonstruowane zostało swoiste socjologiczne mikrostudium polskiej społeczności fanowskiej zebranej wokół powieści *North and South*. Ważnymi aspektami tej części są przejawy kultury partycypacji: aktywnego lobbowania wydawnictw i dystrybutora DVD serialowej adaptacji powieści, współpracy z czasopismem „Bluszcz”, które wydawało fragmenty tłumaczenia profesjonalnego w odcinkach, osobliwą walkę wydawnictwa Elipsa oraz Świat Książki o czytelników wydanej w podobnym czasie książki w dwóch różnych tłumaczeniach oraz realny wpływ na rynek: od momentu wydania dwóch profesjonalnych tłumaczeń powieści w 2011 pod wpływem aktywności fanów nastąpił renesans wydawania zapomnianej wcześniej w Polsce Gaskell. Zarysowane zostają też sylwetki tłumaczek fanowskich: ich umiejętności, motywacje i wyciągnięte z aktywności korzyści. Następnie opisany zostaje proces tłumaczenia w trakcie jego tworzenia, utrwalony w postaci wpisów na forach internetowych, ze szczególną uwagą skierowaną na wykorzystywanie strategii inteligencji zbiorowej we wspólnych pracach nad tłumaczeniem. Na koniec przedstawiona zostaje analiza tekstualna finalnej wersji tłumaczenia prezentująca elementy najbardziej charakterystyczne dla badanego przekładu, to znaczy błędy w przekładzie oraz relatywnie duże ilości paratektu, z uwzględnieniem istotnych różnic w porównaniu z profesjonalnymi tłumaczeniami powieści.

5. Wyniki i podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań na konkretnym przypadku sformułowałam szereg obserwacji odnośnie sposobu powstawania tego typu tłumaczenia fanowskiego oraz jego cech charakterystycznych, a także związanych z nim aspektów społeczno-kulturalnych.

Przekład fanowski przez wzgląd na swoją spontaniczną specyfikę bywa nieliniowy i fragmentaryczny. Często ważniejszy niż kompletny produkt jest tu sam akt tłumaczenia, jako że fan-tłumacz często sam jest również odbiorcą swojego produktu. Kolektywna praca napędzana afektem i impuls zdobywania wiedzy powodują, że tłumaczenie czasem okazuje się jedynie produktem ubocznym w ramach wspólnego interpretowania obiektu fanowskiego. Dzięki silnemu zaangażowaniu emocjonalnemu, fani bywają bardziej dociekliwymi i wymagającymi odbiorcami tekstu, a fan-tłumacz zazwyczaj lepiej niż profesjonalista jest wyczulony na życzenia takich czytelników, może mieć też przewagę jeśli chodzi o orientację

⁵ Geertz, Clifford. “Thick Description. Towards an Interpretive Theory of Culture”. W: *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973, s. 3–30.

w niszowym temacie oraz możliwość wykorzystania dobrodziejstw fanowskiej inteligencji zbiorowej. Tłumaczenie amatorskie często wykonywane jest, by wypełnić jakąś lukę w dostępności, a taka wartość przeważa nad wadą w postaci zazwyczaj niskiej jakości. Ponadto tego typu tłumaczenie amatorskie bywa zbyt dosłowne, egzotyzujące, nieidiomatyczne, niewolniczo uwiązane do oryginału i przez to preferujące czasem zbyt dużą ilość paratekstu. Ta ostatnia cecha może być też postrzegana pozytywnie: jako odejście od norm profesjonalnego tłumaczenia, zastosowanie niekonwencjonalnych, kreatywnych metod odpowiadających na fanowskie potrzeby eksploracji i celebracji obcojęzycznego obiektu fanowskiego.

Jeśli chodzi o stronę społeczno-kulturową, dla fana przekład dotyczący obiektu fanowskiego ma głównie wartość autoteliczną, to praca wykonywana z potrzeby serca i dla przyjemności. Często dzięki tłumaczeniu można jeszcze raz przeżywać tę samą historię w formie, o której pisał Barthes podkreślając unikatowe wartości intelektualne powtórnego czytania, pozwalającego na odejście od czytelniczej konsumpcji i przejścia na poziom zabawy tekstem⁶. Co więcej, przekład pozwala jeszcze bardziej zbliżyć się do obiektu fanowskiego – przerobić na swoją modłę tak jak Borgesowski Pierre Menard, który przepisał *Don Kiszota* bez żadnej zmiany, jednak wierząc, że pisze go na nowo, wzbogacając o nowe znaczenia – a nawet symbolicznie przejąć status autora. Motywacje i korzyści z tłumaczenia fanowskiego są społeczne (budowa społeczności, zacieśnianie relacje), intelektualne (rozwijanie umiejętności i wiedzy) oraz językowe i literackie (podwyższanie poziomu znajomości języka czy lepsze zrozumienie pracy pisarza i tłumacza). Tego typu ochotnicze tłumaczenie uznaje się za dobre narzędzie dopełniające proces uczenia się języka i dostarczające okazji na szlifowanie umiejętności wśród przyszłych tłumaczy. Należy jednak pamiętać o jeszcze szerszym wpływie oddolnych inicjatyw fanowskich aktywnie uczestniczących w kulturze, mogących do pewnego stopnia kształtować krajobraz literacki.

Największą wartością rozprawy to holistyczne, interdyscyplinarne podejście do badanego zjawiska, łączące osiągnięcia translatoologii oraz studiów fanowskich, skupiające się na fanach-tłumaczach i ich społeczności w odniesieniu do ich konkretnego etosu oraz społeczeństwa w ogóle. Rozprawa rzuca światło na skomplikowaną sieć motywacji, wpływów i czasem sprzecznych perspektyw zaangażowanych stron. Przede wszystkim zaś ukazuje przekład fanowski jako zanurzony w kulturze amatorskiej fenomen z potencjałem utylitarnym, kulturotwórczym i wzbogacającym społecznie.

⁶ Barthes, Roland. *S/Z*. Tłum. Richard Miller. Nowy Jork: Noonday P, 2002, s. 16.